

Citation:

E.M. Meyers, Levensbericht A.H.M.J. van Kan, in:
Jaarboek, 1944-1945, Amsterdam, pp. 205-216

Joseph van Kan
(18 Juli 1877—6 Juni 1944)

HERDENKING

VAN

JOSEPH VAN KAN

(18 Juli 1877 — 6 Juni 1944)

Somtijds overvalt mij het beklemmend gevoel, dat de hedendaagsche rechtsgeleerden door een later geslacht ter verantwoording zullen worden geroepen wegens het weinige, dat zij tot den harmonischen opbouw van den tempel der rechtswetenschap hebben bijgedragen. Ons zal verweten worden, dat wij zonder zelf-discipline, zonder stelselmatige arbeidsverdeeling, zonder de noodige bezinning omtrent de te volgen methode en omtrent het nut onzer onderzoekingen ieder voor zich geploeterd hebben in die onderwerpen, waartoe wij ons toevallig aangetrokken gevoelden of waarmede wij door de praktijk in aanraking kwamen. Geen collectieve voortschrijding volgens een geordend plan, maar een anarchistisch amateurisme.

Dengenen, die na eeuwen wellicht geneigd zijn ons dit verwijt te doen, zou ik, opgeroepen om als verdediger van mijn tijdgenooten op te treden, deze vraag willen stellen: Hebt gij van Kan gekend? Niet den Mr. A. H. M. J. van Kan, die in het 23ste deel van uw systematische bibliographie der rechtswetenschap onder afdeling B n° 18000 en zooveel genoemd wordt als de schrijver van eenige werken betreffende de geschiedenis der codificatie, maar Sjoeke van Kan, die als 4e jaars student op een Internationaal criminologisch congres, toen bij een belangrijk onderwerp de rapporteurs ontbraken, vrijwel onvoorbereid de vergadering uit den nood hielp door in een voortreffelijk Fransch een critische samenvatting der referaten te geven ¹⁾; den jurist, die, na 18 jaar student te zijn geweest, bijna zonder overgang hoogleeraar te

¹⁾ Men zie dienaangaande: Ve Congrès international d'anthropologie criminelle compte rendu des travaux p. 365.

Leiden werd en daar de verlaten collegezalen weer dicht wist te bevolken; den geleerde, die zich soms weken achtereen in Hotel Louvois te Parijs terugtrok om vandaar slechts naar de daarover gelegen Bibliothèque Nationale te gaan, alwaar hij alle beambten tot wanhoop bracht door steeds maar opnieuw pamfletten, die reeds 100 jaar in vredige rust vergeten waren, ter raadpleging aan te vragen; den eersten leider der rechtshoogeschool te Batavia, die zelfs in bijeenkomsten van ambtenaren en kooplieden zijn publiek wist te boeien met middeleeuwsche onderwerpen als het rechtsconflict in Jeanne d'Arc; den reiziger, die, na lid van den Raad van Indië geweest te zijn, gezworven heeft langs de kusten van Voor- en Achter-Indië op zoek naar overblijfselen van het rechtsbestel uit den tijd der Compagnie; den Raadadviseur van het Departement van Justitie, die geweigerd heeft onder een nationaal-socialistischen secretaris-generaal te arbeiden; den Nederlander, die tijdens de bezetting als geen andere naar het uur der bevrijding gesnakt heeft en die gestorven is op den dag waarop de geallieerde troepen in Normandië landden. Zoo gij dezen van Kan niet of niet goed gekend hebt, luister dan naar de volgende levensbeschrijving.

Adam Hubert Marie Joseph van Kan is op 18 Juli 1877 te Maastricht geboren als tweede zoon van Joannes Hubertus van Kan en Agnes Barbara Hubertina Frissen. Zijn drie eerste voornamen komen alleen in officieele stukken voor. Door zijn vrienden en verwanten werd hij steeds met zijn vierden naam — in het smeuge Limburgsch tot Sjoeke of Sjoek afgekort — genoemd: zelf teekende hij ook alleen met dien vierden voornaam: J. van Kan.

Te Maastricht doorliep hij vier klassen van het Gymnasium, doch moest dit na oneenigheid met een leeraar verlaten. Hij ging toen over naar het bisschoppelijk college te Roermond, vanwaar hij in 1895 eindexamen deed.

Hij heeft eerst te Leuven gestudeerd en aldaar de vier examens voor candidaat en doctorandus in de philosophie et lettres in twee in plaats van in de gebruikelijke vier jaren afgelegd. Den doctors-

titel dezer universiteit verwierf hij in 1939 honoris causa. In 1897 werd hij juridisch student te Amsterdam en zette zich, na zijn candidaatsexamen in 1898 cum laude gedaan te hebben, aan de beantwoording van de in het volgende jaar uitgeschreven prijsvraag, die een systematisch kritische uiteenzetting van de litteratuur over het verband tusschen criminaliteit en economische toestanden vroeg. Zijn antwoord werd met goud bekroond, terwijl de latere Amsterdamsche hoogleeraar in de criminologie Bonger een eervolle vermelding verwierf.

Van Kan heeft zijn antwoord later iets uitgebreid en in 1903 in het Fransch als: *Les causes économiques de la criminalité* uitgegeven.

Men moet de eerste levensjaren van de nieuwe wetenschap, die zich toen als crimineele anthropologie aandienende, hebben meegemaakt om zich een denkbeeld te kunnen vormen van de belangstelling, die deze wetenschap van juristen en medici ondervond. Als een strijd van heroën werden de debatten tusschen Lombroso en de zijnen met hun geboren misdadigers-type en de school van Lacassagne met haar milieu-theorie gevolgd. Het aantal van hen, die zich geroepen voelden zich actief in den strijd te mengen, groeide met den dag. Een critische ordening en beschrijving van al dit jonge materiaal was een taak, waarvoor van Kan geknipt was. Geen schrijver, hoe weinig bekend ook, ontging hem; een ieder werd op de juiste plaats besproken en kreeg de hem toekomende lof of berisping. Zijn belezenheid bepaalde zich niet tot de eigenlijke vaklitteratuur, zij ging ver daarboven uit tot de klassieken, de kerkvaders en de moderne litteratuur, voorop de door hem zoo bewonderde Dostojewskij.

Nu na veertig jaar maakt de nauwkeurigheid, waarmede alle auteurs, waarvan de meeste reeds lang vergeten zijn, besproken worden, soms een vermoeienden indruk; in eigen tijd echter leefde het boek en had de groote beteekenis, die zijn leermeester van Hamel het in een voorwoord toekende.

Ook nu nog vindt men daarin waarheden, die de criminologie zich ten nutte kan maken. Zoo dat de voorstanders van de leer

van een criminel né, hoewel alle zeer positivistisch gestemd, onbewust uitgaan van een de menschheid ingeboren vaste moraal en dat omgekeerd de aanhangers van de milieu-theorie, met de misdaad, ook onwillekeurig de moraal tot een van de gewoonte der menschen afhankelijke grootheid maken. Evenzoo de door den schrijver met nadruk naar voren gebrachte opmerking, dat het parallelle verloop van de curve van bepaalde economische factoren, als de graanprijzen, en de vermogenscriminaliteit wel een zekeren invloed der economische factoren op de criminaliteit aantoont, maar dat het niet in staat is de grootte van dien invloed tot uitdrukking te brengen, daar andere factoren als b.v. aangeboren eigenschappen constant blijven en dus niet tot de daling of stijging der curve bijdragen.

Het werk, *Les causes économiques de la criminalité*, is het eenige geschrift gebleven, dat van Kan aan de criminologie gewijd heeft. Wel heeft hij later daarover nog colleges gegeven, maar bij zijn verdere studie heeft hij de criminologie laten rusten. Waarschijnlijk is het feit, dat niet alleen hij zelf maar ook bijna alle latere beoefenaars der criminologie in den geschetsten strijd een eclecticisch standpunt innamen, daaraan niet vreemd geweest. Eclecticisme moge soms een critische vooruitgang zijn, het mist maar al te vaak de kracht der bezieling, die van een eenzijdige nieuwe leer kan uitgaan.

Het in 1913 verschenen proefschrift van van Kan, *Bezitsverhoudingen*, behandelt een onderwerp op het gebied van het burgerlijk recht en de rechtsgeschiedenis. De in den loop der eeuwen reeds zoo dikwijls behandelde leer van het bezit gaf hem de stof voor zijn dissertatie. Hij verdedigt daarin de oorspronkelijke stelling, dat de elementen, waaruit het bezit is opgebouwd, over verschillende personen verdeeld kunnen liggen, van wie een ieder, als ten deele bezitter zijnde, voor een bezitsbescherming in aanmerking komt. Een uitvoerig historisch onderzoek dient om te bewijzen hoe deze opvatting hoewel in theorie steeds ontkend toch desondanks herhaaldelijk in de praktijk toegepast is.

Slechts enkele maanden na zijn promotie aangezocht om te

Leiden als lector ter vervanging van den ongesteld geworden hoogleeraar Tichelaar op te treden, verving hij dien ook na diens plotseling overlijden in 1913 als hoogleeraar. Elf jaar heeft hij het Romeinsche recht gedoceerd en het onderwijs in dat vak, hetwelk door de ziekte van zijn voorganger geheel in verval geraakt was, weer opgeheven tot den bloei, waarin het zich tijdens Goudsmit en Drucker had mogen verheugen. Zijn bezielende colleges hebben zich niet tot het Romeinsche recht beperkt. Voor de aanstaande Indische juristen gaf hij, op verzoek van van Vollenhoven, colleges over de geschiedenis van het Fransche recht, — zulks ter vervanging van het Romeinsche recht in de propaedeuse. — Herhaaldelijk heeft hij ook cursussen gegeven over andere historische onderwerpen, als b.v. de geschiedenis der vredesgedachte en over Jeanne d'Arc.

Eind 1924 nam hij het aanbod aan om het burgerlijk recht aan de nieuw opgerichte rechtshoogeschool te Batavia te gaan doceeren en tevens als voorzitter der faculteit op te treden.

Het was een gewaagde stap om het rustige Leiden, waar hij geheel ingeburgerd was, te verlaten om op zeven en veertig-jarigen leeftijd in een tropisch land een geheel nieuwen werkring te beginnen en daarheen haar te voeren, met wie hij kort te voren in den echt getreden was, Martina Susanna Constantia de Vries van Heyst, de gade, die hem tot aan zijn dood trouw ter zijde gestaan heeft en den last van de kleine dagelijksche beslommeringen van zijn schouders genomen heeft.

Van Kan's opgave was niet slechts het doceeren van het burgerlijk recht van Nederlandsch Oost-Indië, maar voor alles het leiding en cachet geven aan de nieuwe instelling van hooger onderwijs, opgericht op een plaats, waar tot toen de wetenschap slechts nu en dan als een zeldzame exotische bloem ontloken was en waar iedere ambtenaar naar zijn tractement gerangschikt en veelal ook gewaardeerd werd. Voor deze taak was van Kan bij uitstek geschikt.

De vele hooggeplaatste landsdienaren en aanzienlijke kooplieden, die zich op 29 Januari 1925 op weg begaven om van Kan's

inaugurale oratie aan te hooren, zullen waarschijnlijk meer er aan gedacht hebben, waar zij op deze bijeenkomst geplaatst zouden zijn en wie zij daar zouden ontmoeten dan welk onderwerp de spreker zou behandelen. De weinigen, die zich wel die vraag gesteld hebben, zullen verwacht hebben iets te hooren omtrent de verschillen tusschen het Nederlandsche en het Nederlandsch-Indisch burgerlijk recht, of over rechtsbetrekkingen tusschen Europeanen en de inheemsche bevolking, misschien ook over het nut eener rechtshoogeschool voor de Indische samenleving. Maar geen hunner zal vermoed hebben, dat het gekozen onderwerp was: De vredesgedachte der middeleeuwen. En toch zullen ook zij onder de bekoring van het onderwerp en van de voordracht gekomen zijn; zij zullen meegeleefd hebben met een Hendrik III, van wien zij zelfs op de schoolbanken nooit iets vernomen hadden, zij zullen niet alleen gehoord, maar zij zullen in den geest gezien hebben hoe deze keizer zich na zijn overwinnig aan den Raab op de knieën voor het front van de troepen wierp, met een relik van het Heilige Kruis in de hand het Kyrie Eleison aanhief en verklaarde allen, die hem ooit iets mochten misdaan hebben, te vergeven, gelijk hij zijn krijgsvolk aanmaande jegens elkander en jegens allen hetzelfde te doen. En naar huis gaande zullen zij beseft hebben, dat de man van wetenschap iets bezit wat zij misten en dat hij iets geven kan waarnaar een ieder veelal onbewust verlangt als naar iets van hooger orde.

Van Kan heeft voor het aanzien en het gezag van de Rechtshoogeschool gestreden met al wat in hem was. De Rechtshoogeschool mocht niet zijn een luxe-voorwerp of een curiositeit, die een land van eenige beschaving er nu eenmaal op na moet houden; zij moest een levend en krachtig orgaan der Indische samenleving zijn, dat zich zoowel bij bestuursvragen als in het representatieve leven deed gelden.

Bijgestaan door voortreffelijke jonge krachten, voor het meedeel alumni der Leidsche universiteit, een Logemann, Hoesein Djajadiningrat, Schepper, B. J. O. Schricke, Kollewijn, Ter Haar, Van Asbeck, Boeke en later ook Zeylemaker, is van Kan er ten

volle in geslaagd de rechtshoogeschool aan dit hoge doel te doen beantwoorden. Zij is onmiddellijk het middelpunt van het Indische rechtsleven geworden; onder haar hoede kwam het Indische Tijdschrift van het Recht; zij nam het initiatief tot de Indische juristencongressen, enz.

Na vijf jaar te Batavia hoogleeraar te zijn geweest, legde van Kan zijn ambt neer. Hij was van plan naar Nederland terug te keeren na eerst een regeeringsopdracht tot het opsporen van documenten betreffende het bestuur der Oost-Indische Compagnie in Engelsch-Indië te hebben volbracht. Tijdens die reis kwam zijn benoeming tot lid van den Raad van Indië en hij keerde naar Batavia terug om daar nog zes jaar als Edeleer te vertoeven.

In 1936 in Europa teruggekomen is hij nog eenige jaren als raad-adviseur aan het Departement van Justitie werkzaam geweest, totdat tijdens de Duitse bezetting het hem een onmogelijkheid bleek met een nationaal-socialistischen secretaris-generaal samen te werken. Tijdens die bezetting is hij onverwachts op 6 Juni 1944 overleden.

Van Kan's wetenschappelijke werk heeft zich slechts weinig bewogen in die vakken, die hem te doceeren waren opgedragen. Als hoogleeraar in het Romeinsche recht schreef hij over Romeinsch-rechtelijke onderwerpen niets dan enkele recensies.¹⁾ Als hoogleeraar in het Oost-Indisch burgerlijk recht heeft hij slechts een enkel naschrift bij een arrest en een aan de Weeskamer te Batavia gegeven advies betreffende het in Indië geldende burgerlijk recht gepubliceerd. Zijn voorkeur en studiezin gingen uit naar historische onderwerpen als de codificatie-beweging, de ontwikkeling van de vredesgedache en de persoon van Jeanne d'Arc.

Wat de codificatie-beweging betreft, zoo was het in de eerste plaats Frankrijk, dat zijn aandacht trok. Zijn onderzoekingen dienaangaande zijn neergelegd in het in 1929 verschenen werk:

¹⁾ Na zijn aftreden in 1926 verscheen nog: *La possession dans les comédies de Plaute in Mélanges de droit romain dédiés à Georges Cornil*, dl. II, bl. 1—11.

Les efforts de codification en France, étude historique et psychologique.

Met een nauwkeurigheid en een verzorging van het detail, die alle geschriften van van Kan karakteriseeren, schetst hij hoe het verlangen naar codificatie sinds de middeleeuwen is ingegeven door drie motieven: het verlangen naar rechtseenheid, naar rechtsvereenvoudiging en naar rechtszekerheid. De gegeven stof is in dit boek zoo volledig verwerkt, dat het moeilijk in de toekomst voor verbetering vatbaar is.

Tijdens zijn hoogleeraarschap in Batavia heeft hij zich gezet aan de beschrijving van de totstandkoming der Nederlandsch-Indische wetboeken. Van 1927 dateert zijn boek: *Uit de geschiedenis onzer codificatie*. Men kan daarin volgen hoe de wetgevende arbeid, die aan Indië de codificatie van het privaatrecht gebracht heeft, in stilte voorbereid, voltooid en uitgevoerd is. De twee hoofdpersonen bij dien arbeid, Mr. Scholten van Oud-Haarlem en Mr. Wichers, vinden tevens in dit werk ten volle een posthume erkenning, waarop hun arbeid hun recht geeft.

Op de geschiedenis der Indische codificatie zijn gevolgd twee deelen *Uit de Rechtsgeschiedenis der Compagnie*. Het zijn losse, eerst afzonderlijk verschenen, schetsen betreffende het rechtsleven der achttiende eeuw in de landen der Oost-Indische Compagnie, zoowel te Batavia als in de buitenbezittingen. Nog vier artikelen zijn daarna door van Kan aan de *Rechtsgeschiedenis der Compagnie* gewijd, vermoedelijk voorbestemd om een derde deel van zijn werk te vormen. ¹⁾

¹⁾ Een volledige lijst der geschriften van van Kan is opgenomen in de publicaties van de Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de Katholieken, 1941. Deze lijst gaat echter slechts tot 1939. Daarna zijn nog verschenen:

De Bataviasche statuten en de buitencomptoiren. Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, dl. 100, bl. 255—282.

Uit de Ceilonsche rechtsgeschiedenis, zelfde tijdschrift, dl. 102, bl. 441—459.

De rechtstitels der Compagnie in de Mededeelingen der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, Nieuw Reeks, deel 5, no. 8, Afdeeling Letterkunde, bl. 377—441.

Met groote liefde voor zijn onderwerp waart van Kan in deze studies rond in een tijd en in gebieden, die voor de rechtsgeschiedenis weinig of niet bezocht zijn. Het detail is in deze studies met dezelfde zorg afgewerkt als de hoofdzaak, soms vraagt de lezer zich wel af of het detail niet te verzorgd is, maar dan treft hem plotseling weer hoe juist deze details het algemeene beeld relief geven. Zoo waar de loopbaan van den gesjeesden Duitschen student Jahn wordt medegedeeld, die als soldaat naar de Oost ging, het na zes jaar nog niet verder dan korporaal gebracht had, dan, dank zij zijn kennis van het Latijn, zich als practizijn te Amboina vestigt en zelfs — zij het op zeer bescheiden schaal — als rechtsgeleerd auteur is opgetreden; of waar ons alle lotgevallen van de Thesawalamai, een opteekening van het gewoonterecht der Dravidische inwoners van de Ceylonsche provincie Jafna, in 1707 door Claas Isaakz in opdracht van den gouverneur van Ceylon Mr. Cornelis Jan Simons samengesteld, worden geschetst en wij met verwondering ontdekken, dat deze verzameling nog steeds een gewichtige rol in het hedendaagsche rechtsleven van Ceylon speelt.

In de lijn van zijn codificatie-arbeid ligt ook het opstel, hetwelk van Kan in 1938 gewijd heeft aan het Burgerlijk Wetboek en den Code civil, opgenomen in het Gedenkboek Burgerlijk Wetboek 1838 - 1938. Het is een belangrijk didactisch artikel, hetwelk ons leert uit hoe verschillende wortels de in ons B.W. vereenigde rechtsregels gegroeid zijn.

Van didactischen aard, maar toch met een zeer persoonlijk cachet is zijn Inleiding tot de rechtswetenschap, in 1920 voor de Volksuniversiteitsbibliotheek geschreven. De zes drukken, die dit werk in betrekkelijk korten tijd mocht beleven, toonen duidelijk aan hoezeer dit geschrift aan zijn doel beantwoord heeft.

De geschiedenis der vredesbeweging heeft van Kan eveneens stof tot verschillende opstellen geleverd. Een samenvatting van het geheel heeft hij ten slotte in 1939 in een reeks voor de Académie de droit international in Den Haag gehouden voordrachten gegeven, onder den titel van: *Règles générales du droit de la paix.*

L'idée de l'organisation internationale dans ses grandes phases. Het is niet de eerste maal dat dit onderwerp historisch behandeld werd, maar nimmer is dit zoo gedocumenteerd en zoo volledig geschied als in deze voordrachten.

Niet zoo gelukkig als met zijn beide andere lievelingsonderwerpen is van Kan geweest met het derde, hetwelk hem misschien het meest ter harte ging en waarover hij niet alleen een afzonderlijke bibliotheek van meer dan 1000 deelen bezat ¹⁾, maar waarbij hij over een parate kennis beschikte als geen ander, ik bedoel de persoon van Jeanne d'Arc. Nauwelijks was Bernard Shaw's Saint Joan verschenen, of van Kan plaatste in The Fortnightly Review een opstel, aangevende op welke punten Shaw in zijn drama van de historische Jeanne d'Arc was afgeweken. Daarnaast zijn een bespreking van nieuwe boeken over Jeanne d'Arc en een rede, gewijd aan het rechtsconflict in de tragedie van Jeanne d'Arc — op zichzelf een kleinood wegens zijn logischen opbouw en de scherpste van de conclusie —, alles wat hij over zijn heldin gepubliceerd heeft. Hoe graag had hij nog langer geleefd om zijn lievelingswensch, een volledige levensbeschrijving van haar te geven, te verwezenlijken. Niemand had dit met meer kennis, met meer toewijding en met meer kunstzin, dan hij bezat, kunnen doen.

Het laatste geschrift, waaraan hij medegewerkt heeft en dat eerst voor eenige weken gepubliceerd is, is het tijdens de bezetting door hem met vijf andere juristen tot de Regeering te Londen gerichte protest tegen de door den Hoogen Raad aangenomen houding. Het moet hem zwaar gevallen zijn om dit stuk mede te ondertekenen, daar hij met verschillende leden van den Hoogen Raad door hechte banden van vriendschap verbonden was. Hij heeft echter gemeend zich niet te mogen onttrekken aan wat hij als zijn plicht jegens zijn vaderland beschouwde.

Zoo eindigde het leven van van Kan, van hem, van wien op

¹⁾ Deze bibliotheek blijft gelukkig in haar geheel bijeen. Zij is door de weduwe aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage geschonken.

een ieder, die hem ontmoette, een zeldzame beking uitging en die reeds in zijn jeugd bevriend was met de eerste civilisten van zijn tijd, met een Huber, een Anzilotti, een Collinet, een Capitant, Soms hooghartig en lichtgeraakt, was hij toch niet eezuchtig. Wel verlangde hij zelfs in kleinigheden ten volle in zijn rang en stand erkend te worden, maar zulks minder ter wille van zich zelf dan wel van het door hem bekleede ambt, dat hij wenschte hoog te houden. Hij leefde vóór alles voor de studie van die onderwerpen die hem dierbaar waren.

Maar hij, die zoo opging in de geschiedenis en daarvan een parate kennis bezat als slechts een Huizinga, miste ieder inzicht in dat element, waaruit de historie is opgebouwd: den tijd. Kwam hij U 's avonds even opzoeken met een vraag of een verzoek, dan zat hij om twaalf uur nog genoegelijk te vertellen om dan bij het slaan van de klok op te merken: is het al zóó laat? vervolgens rustig te blijven zitten en eerst diep in den nacht te vertrekken.

Al zijn studies zijn in volle breedte opgezet zonder te bedenken hoe veel tijd de voltooiing zou vergen. Ook daarbij dacht hij niet aan opstaan, aan het komen van het oogenblik, dat den schrijver de pen zou ontglijden. Hij voelde zich jong en hij was ook uiterlijk en innerlijk nog jong, al had hij reeds de jaren, dat men de brug verlaat, gepasseerd.

Zoo is het gekomen, dat de monografie, die hij over Jeanne d'Arc geven zou en geven kon, nimmer geschreven is, dat hij bij de geschiedenis van het Fransche recht en van het rechtsbestel der Oost-Indische Compagnie niet veel verder gekomen is dan wat men als *historia externa* aanduidt.

Een man dus zonder juiste gedachte omtrent den tijd, die ons stervelingen hier op aarde beschoren is, en zonder voldoende bezinning omtrent de onderwerpen, die men in die korte spanne op den voorgrond moet plaatsen. — Of, misschien, juist iemand met een dieper inzicht in het tijdelijke dan wij arme door de eindigheid van ons aardch bestaan geplaagde stervelingen gewoonlijk hebben. Iemand, die, doordrongen van het vergankelijke van al het door menschen gewrochte, verkozen heeft zich met

volledige overgave van zijn geest aan die onderwerpen, die hem bekoorden, te wijden om bij ieder detail ten volle het genot van het wetenschappelijk doorschouwen te smaken, iemand, die beseft heeft, dat ook de kubieke meters steen, die men tot den bouw van den tempel der wetenschap bijbrengt, eenmaal verstoven en vergeten zullen zijn, maar die het grootsche of het tragische van het menschelijk bestaan in bijkans iedere levensuiting heeft gezocht en gevonden en daarin zijn toehoorders en tijdgenooten heeft doen deelen.

E. M. MEIJERS.